

Aylak Birey Davranışlarının Çağdaş Biçimi: Elektronik Aylaklık
Contemporary Form of Idle Individual Behaviors': Electronic Idle
Uğur Keskin¹ - Alican Bayram²

Başvuru Tarihi: 07.10.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Öz

Bu makalede, aylak birey davranışlarının, çağdaş anlamda ne biçimde tezahür etmekte olduğu tartışılmıştır. Yapılan literatür incelemesi bağlamında teorik tartışmaların gerçekleştirildiği makalede en genel kapsamda felsefi görüşlere yer verilmiş, bilimsel literatür kapsamında aylak birey davranışları açıklanmış, makalenin çalışma konusu özelinde ise elektronik aylaklık konusuna odaklanılmıştır. Genel bağlamdan özele doğru gerçekleştirilen bu çalışmayla; kadim felsefi görüşlerden ve güncel literatürden destek almak suretiyle elektronik aylaklık olarak kavramlaştırılan yaşamsal gerçeklik izah edilmeye çalışılmıştır. Yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, düşünsel temellere dayalı bulunan aylaklığa ilişkin yaklaşımların, elektronik aylaklık davranışına ilişkin konularla da çelişmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Düşünsel arka plan payandası üzerine inşa edilen çalışmaların, diğer bilimsel çalışmalarda olduğu üzere, aylaklık yazınına da anlamlı katkı sağlayabileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veblen Teorisi, Aylaklık, Elektronik Aylaklık.

Abstract

In this article, it is discussed how leisure/idle individual behaviors are manifested in a contemporary sense. In the article where theoretical debates are carried out in the context of literature review, philosophical views are given in the most general scope, idle individual behaviors are explained within the scope of scientific literature, and electronic idleness is focused on the subject of the article. In this study carried out from general context to specific; the aim of this study is to explain the vital reality conceptualized as electronic idleness by getting support from ancient philosophical

¹ Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2740-4120.

²Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, alicanbayram@anadolu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6570-6344.

views and current literature. As a result of the examinations and evaluations, it was concluded that the idle approaches based on intellectual foundations will not conflict with the issues related to electronic idle behavior. It was concluded that the studies built on the intellectual background pillar could make a significant contribution to the idle literature as in other scientific studies.

Keywords: Veblen Theory, Leisure, Electronic Idle.

Giriş

Amerikalı sosyolog, iktisatçı ve akademisyen Thorstein Bunde Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi Kurumların İktisadi İncelemesi* adlı kitabında “aylak sınıf” olarak nitelendirdiği birey davranışlarını ele almıştır. Kitabın orijinal adının *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions* olması ve içeriğinde “leisure” kavramına yer verilmesi, kavramsal anlamdaki bakış açısı farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Veblen (2016: 40-41), gösteriş tüketimi yapanların ve “aylak kesim” olarak nitelendirdiği bireylerin zengin tabakaya ait kişiler olduğu görüşünü ileri sürmüştür.

Veblen’in on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kaleme aldığı kitabının üzerinden 120 yıl geçmiş olmasına rağmen ileri sürdüğü görüşler, temel anlamda geçerliliğini korumaktadır. Aylak kesim, çalışma ya da üretime dönük olmayan uğraşlar bakımından diğer kesimlere kıyasla hem daha fazla zamana hem de maddi güce sahip olabilmıştır. Bu nedenle aylak birey davranışı, birtakım kılık değişiklikleri dışında, günümüzde de geçmiştekenden çok da farklı olmayan bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Çağdaş düşünürler arasında gösterilen Badiou (2015: 51), aylak birey davranışlarını, kapitalizmin ve onun “demokrasi”sinin Batı’nın ayrıcalıklı yurttaşlarına sunduğu tüketim ehli, internete bağlı ve tatilci küçük mutlu azınlığa özgü olarak ifade etmektedir.

Malın mülkün artmasıyla, gösteriş de adım adım gelişmiş ve artık büyük sıkıntı veren boyutlara ulaşmıştır. Buna bağlı olarak kötü huyların hepsinde büyük bir artış görülmüştür. Sonuçta her şey en yoldan çıkmış inceliklerle karışmıştır (Seneca, 2018d: 62). Seneca’nın yirmi asır önce öne sürdüğü bu görüşler, internetin yaygınlaşmaya başladığı 1990’lı yıllar ve sonrasını ifade etmesi bakımından da büyük bir anlam taşımaktadır. Zira gösteriş tüketimine dayalı aylak birey davranışı, 1990’lı yıllardan itibaren farklı ve değişen çehre olarak elektronik ortamı kullanmasıyla ön plana çıkmaya başlamıştır. Mobil ve anlık erişim teknolojilerinin ilerlemesi, “e-aylaklık” olarak kavramlaştırılabilecek bu davranış biçiminin, bireyin boş/serbest zamanlarında mı yoksa bu zamanların dışındaki herhangi bir zaman diliminde mi yapılmakta olduğunu da tartışmalı hâle getirmiştir. Çünkü sürekli dikkatli olması

ve gözlem yapması gerektiği farz ve kabul edilen güvenlik sektöründeki çalışanların bile mobil teknoloji cihazlarını iş dışı amaçlar doğrultusunda kullanıyor düşürmüyor olmaları, söz konusu durumu destekleyen bir nitelik taşımaktadır. Aylak birey davranışının, elektronik ortamlara kaymakta olduğu sezgisel olarak da anlaşılabilir olmasına karşılık, doğrudan doğruya “e-aylaklık” kavramı özelinde yapılmış bilimsel çalışmaların azlığı, konuyla ilişkili olabilecek dolaylı çalışmaları da kapsayacak değerlendirme ve tartışmaları gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu makalede, genel yaşam biçimi olarak aylak birey davranışının günümüze ne şekilde yansımakta olduğu ele alınmaktadır. Aylak birey davranışları özellikle Veblen tarafından on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren yürütülen çalışmalarla bilimsel bağlam kazanmış olsa da ilkçağ filozoflarından itibaren ileri sürülen görüşlerde, aylaklık konusu üzerine çeşitli açıklamalar getirilmeye çalışıldığı görülebilmektedir. Hem felsefi hem de bilimsel temellendirmeye dayandırılabilen aylak birey davranışının çağdaş tezahürünü “e-aylaklık” terimi ile ifade edebilmek mümkün görünmekte, dolayısıyla da e-aylaklık şeklinde ortaya çıkan tutum ve davranışların, kendine özgü niteliklerinin de ortaya konulabilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu temel varsayım ve teorik öngörüden yola çıkılarak aşağıdaki önermelerin ifade edilmesi söz konusu olabilmektedir.

Birinci Önerme: Genel anlamda yaşam kalitesinin artmasıyla birlikte, özellikle çalışma yaşamı dışındaki zamanın artmasının doğal bir sonucu olarak aylak birey davranışları da farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

İkinci Önerme: Aylak birey davranışları, özellikle son yıllarda iletişim araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak “e-aylaklık” biçimine dönüşerek “rekreatif aktivite” ve benzeri görünümler altında maskelenmesinin, çalışma yaşamı ve işletmecilik alanlarında kendine özgü yansımaları ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, yukarıdaki iki önerme doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularının yanıtları verilmeye çalışılmıştır. Makalenin kaleme alınış amacına hizmet edecek şekilde ve birbirini tamamlayacak biçimde sıralanan araştırma soruları şu şekilde ifade edilmiştir:

Araştırma Sorusu 1: Aylaklık kavramı ile e-aylaklık arasında ne tür bir ilişki kurabilmek mümkündür?

Araştırma Sorusu 2: E-aylaklığın, tıpkı iktisadi ya da örgütsel davranış biçimleri gibi çalışma yaşamı ve işletmecilik bağlamında değerlendirmeye tabi tutulması mümkün müdür?

Hem antik çağlardan itibaren gelen felsefi, hem de çağdaş bilimsel çalışmaların temel problemleriyle iç içe geçen önemli, ciddi ve zor sorular, şüphesiz titiz olmayı ve öne sürülen sorulardaki ana hususları yanıtlamayı gerekli kılmaktadır (Schopenhauer, 2000: 11). Schopenhauer'ın bu ifadelerinden de yola çıkılarak, yukarıda sıralanan önermelerdeki varsayımların işlerlik kazanmasının sağlanabilmesi nispetinde, araştırma sorularının da yanıtlarını bulabilmesi mümkün görünmektedir. Literatür incelemesi üzerinden kuramsal tartışmaların yürütüldüğü bu makalede, genelden özele gidilmiş, felsefi bakış açısının, bilimsel yazından da destek alınarak, yaşamsal alanlara (e-aylaklık ve boş zaman olgularına) ne şekilde yansıtılabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu makalenin yazımına yönelik araştırma sürecinde, ilgili anahtar kelimeler aracılığıyla Türkçe ve İngilizce bilimsel kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan literatür taramasında, bu makaleye benzer içerikte geçmiş tarihli bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı makale, keşifsel bir niteliğe sahip olacak şekilde yapılandırılmıştır.

Teorik Arkaplan

Makalenin kuramsal yönü, aşağıdaki alt başlıklarda ele alınmıştır.

Aylaklık Olgusuna İlişkin Olarak Filozofların Öne Sürdüğü Görüşler

Aristoteles'e göre bilimin gelişebilmesi için boş zamanı olan insanların varlığı, öncelikli bir koşuldur. Hatta bu da yeterli olmamaktadır çünkü boş zaman sahibi insanların yanı sıra teori/kuram üreten insanların da bulunması gerekmektedir (Koyre, 2004: 255). Antik Yunan döneminde düşünsel gelişimin oldukça ileri bir düzeye ulaştığı genel kabul görmüş bulunmaktadır. Söz konusu gelişim için ödenen toplumsal bedeli, Aristoteles'in yukarıdaki görüşleri, net bir biçimde yansıtmaktadır. Birilerinin özgür olabilmesi için ötekilerin köle olmaları gerektiğini savunan Aristoteles (2008: 11), Antik Yunan düşüncesine uygun olarak köleliği doğal karşılamaktadır. Bu görüş, Roma'yı da etkilemiş ve "otium" kavramı ile karşılık bulmuştur. Otium, çalışma gibi fiziksel uğraş gerektiren işlerden çekilmeyi öngörmektedir. Bu sayede ortaya çıkan boş zamanın, düşünsel uğraşlara yönelerek değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Akıl faaliyetlerinin yürütüldüğü bu "soylu" zaman dilimi (Stiegler, 2012: 69), tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi kölelik sisteminin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Aylaklık konusunda kapsamlı görüşlere sahip kişinin, Romalı düşünür Seneca olduğunu ileri sürebilmek mümkün gözükmemektedir. Yukarıdaki anlatımlarda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, Seneca öncesi düşünürler, aylaklık konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüş olmalarına karşılık, antik

dönemlerde aylaklık konusunda en kapsamlı görüşlere Seneca'da rastlanmaktadır. Seneca, aylaklığa ilişkin görüşlerini tek bir kitapta ortaya koymamıştır. Çok sayıdaki eserinde dile getirdiği ve dağınık gibi görünen görüşleri, bir araya getirildiğinde, oldukça kapsamlı bir bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Fransızca özgün adı *Eloge de l'oisivete (De otio)* olan ve *İşsizliğe Övgü* olarak Türkçe çevirisi yapılan eserinde Seneca (2018a), aylaklık konusunu kapsamlı bir biçimde ele alıyor gibi görünmektedir. Oysa bu kitap, başta (2018b) *Ahlak Mektupları* adlı eseri olmak üzere, Seneca külliyatı içinden seçilmiş metinlerden oluşmaktadır. Kaldı ki söz konusu seçilmiş metinlerde, gözden kaçırılmış bazı anlatımların var olduğu görülebilmektedir (gözden kaçırılan, dolayısıyla da *İşsizliğe Övgü* kitabında yer verilmeyen aylaklığa ilişkin anlatımlar için Bkz. Seneca, 2018c: 35).

Çalışma ve iş yapma hususları, ihtiyatlı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır çünkü bu makalede öncül görüşlerine sıkça gönderme yapılan Seneca'nın eserindeki anlatımlarında bile çelişkilerle karşılaşılabilir. "Soylu ruhları çalışma besler. Bireyin meşgaleden uzak kalması durumunda acılar da fırsattan yararlanarak, yalnızlığa tuzağını kurarak yavaş yavaş boş ruha işlemektedir. Bu nedenle bir an bile olsa boş kalmamaya çalışmak gerekmektedir" diyen Seneca (2018b: 124; 2016: 151), bir başka anlatımında "çalışma, iş iyi değildir. İyi nedir o hâlde? Çalışmanın hor görülmesidir. Bu yüzden boşuna gayret gösterenleri kınayabilirim" (2018b: 124) diyebilmektedir. Düşünsel anlamdaki öncülü olan Epiküros'un (2019: 78; 91) her türlü ihtiras ve gösterişten uzak doğal/sade bir yaşam öğretisinden ödün veren Seneca (2018c: 25), "Başka türlü konuşuyor, başka türlü yaşıyorsun" şeklindeki eleştirilere, "Ben kendimden değil, erdemden bahsediyorum, kusurlarla ama özellikle de kendi kusurlarımla mücadele ediyorum. Becerebildiğimde, gerektiği gibi yaşayacağım" sözleriyle karşılık vermektedir. Bu sözleriyle Seneca, çalışma ve iş yapma konusundaki düşünsel/eylemsel tutarsızlıklarının farkında olduğunu ve düzeltmeye dönük olumlu bir niyet taşıdığını ifade etmektedir.

Aylaklık Olgusuna İlişkin Literatür Özeti

1705 yılında Mandaville tarafından yazılan *Arılar Masalı*, adlı eserde kibir ve lüks tüketimine olan düşkünlük, toplumun en saygın üyelerinin özellikleri olarak ifade edilmektedir (Ruben, 2013: 26). Benzer sayılabilecek görüşleri Alman iktisatçı Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi* kitabında dile getirmiştir. Veblen, bu kitabında "aylak" birey davranışlarını ele alarak ve bu kavramı bilimsel literatüre kazandırmıştır. Veblen'e (2016: 45) göre, "aylaklık", miskinlik ya da uyuşukluğu değil, üretken

olmayan tüketim davranışını ifade etmektedir. Bunun başlıca nedeni ise üretime dönük uğraşların, değersiz algılanmasından kaynaklanmaktadır.

On sekizinci yüzyıl düşünürü Schlegel'e (2018: 47) göre, gösterişi ortaya çıkaran şey, yeni olma çabasından çok, eski olma korkusudur. Schlegel'e yakın bir görüş ileri süren Veblen, çoğunlukla zenginler ya da zenginliğe özenenlerin gösteriş yapma güdüsüne dayalı tüketim kalıplarını, "gösterişçi tüketim" olarak ifade etmektedir. Veblen'e göre, tam da bu noktada aylak birey, beğenilen ürünleri tüketme konusunda adeta bir uzman hâline dönüşmektedir. Aylak kesim tarafından dayatılan estetik anlayışı ve asil yaşam tarzları, gösterişçi aylaklık ya da gösterişçi tüketimin kurallarını, diğer insanlara dikte ettirmektedir. Dolayısıyla, değerli malların gösterişçi tüketimi, aylak centilmen için bir saygınlık aracına dönüşmektedir (Veblen, 2016: 72).

Veblen'in bakış açısına göre aylak kesim kavramı, gösteriş tüketimine dayanan bir yaşam biçimini benimseyen ve üretime dönük olmayan bireyleri ifade etmektedir. Bu bireyler toplumsal üretime katkıda bulunmadıkları gibi, tüketim endeksli bir yaşam içinde bulunmaktadırlar. Aylaklıkta, müsrif davranışlar ve hedonist anlayış, belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır (Keskin, 2018: 5). Zenginlik, güç ve prestij kaynağı olarak bu boş zaman anlayışı, Veblen'in bilimsel yaklaşımından günümüze çok da değişmeden gelmiştir. Veblen'in, özellikle zengin kesime yönelik olarak izah ettiği "aylaklık" davranışını, üretmeden tüketmeyi amaçlayan birey davranışları için de genelleştirebilmek mümkün görünmektedir.

Hem kişisel hem de örgütsel anlamda yürütülen/üstlenilen işi savsaklayarak kaytarmayı olumlu bir davranış olarak ifade eden uç görüşlere yer veren yayınlara (Bkz. Perry, 2019) rastlanabildiği gibi, böylesi olumsuzlukları ve aylaklığı yüceltmese bile en azından çalışma yaşamı açısından dikte ettirilen aşırı gayretkeşliği olumlu karşılamayan yayınlara da rastlanabilmektedir (Memecan, 2011, Keskin, 2016b). Bu iki uç görüşün ortalarında kendini konumlandıran Maleviç (2015: 9), günümüzde tembelliğin yerin dibine sokulurken, çalışmanın coşkuyla karşılanıp şanın ve övgünün tahtına taşınmasını eleştirmektedir. Maleviç (2015: 21), çalışma saatlerinin azaltılması eğiliminin ve insanın çalışırken "tembellik" saatlerine ulaşmak için acele etmesinin temelinde, insanın asıl gerçekliği olan tembellik olgusunun yattığını ileri sürmektedir.

Bir sosyalleşme süreci olarak tüketim, bireylerin ait olduğu sosyal sınıfın göstergesi olarak işlev görebilmektedir. Varlıklı insanların, varlıklarını tanıtmak ve daha fazla sosyal statü elde etmek için sıklıkla göze çarpan mal ve hizmet alımı yaptığı, bilinen bir gerçekliktir (Bagwell ve Bernheim, 1996).

Veblen teorisinin, üretim bandındaki lüks ürünlerin üretimini etkilediği görüşü öne sürülmektedir (Bochanczyk-Kupka, 2019). Nitekim üreticilerin, Veblen'in görüşlerine benzer türden sezgisel bir yaklaşımda bulunarak gösteriş tüketimi olgusunu fark eden bazı üreticilerin, lüks ürün üretimini artırması ve lüks tüketim talebini pompalaması, olası ihtimaller arasında yer almaktadır. Lüks tüketim yapma "lüksüne" sahip olan Batı toplumunda, meşgul olma zorunluluğundan ve sürekli çalışma gerekliliğinden şikayet etmek, yaygınlaşan bir fenomen hâlini almış bulunmaktadır (Anat vd., 2019).

Herkesçe bilinen fıkrada Nasreddin Hoca, "Kürksüz adamdan sayılmadık, itibarı kürk gördü" diyerek yüzyıllar öncesinden günümüze yansıyan toplumsal bir gerçekliği ifade etmektedir. Fıkranın ana vurgusu olan "ye kürküm ye", geçmiş yüzyıllardan itibaren tartışılan kadim bir davranış olan gösterişçi tüketimin gerçek niteliğini gözler önüne sermektedir (Bati, 2015: 64). Aşağıda sözleri aktarılan anonim halk türküsü, aylak birey davranışının günümüzdeki biçimini ve günümüzün elektronik aylaklık davranışı sergileyen bireyine hayal satan sanal mecraları kinayeli bir biçimde ifade etmekte, bu vesileyle de aşağıdaki e-aylaklık konu başlığı ile bağlantı sağlamaktadır:

Nereden Gelirsin Silifke Kalesinden

Buyurun arkadaşlar davetim var benim

Herkes kesesinden yesin içsin saltanatım var benim

Aslı yok yaylasında bin beş yüz koyunum var benim

Elektronik Aylaklık Olgusuna İlişkin Literatür Özeti

Gösterişçi tüketim konusunu kapsayan bilgisayar oyunları veya sosyal medya mecralarında gerçekleştirilen tüketim, özellikle son yıllarda giderek yaygınlık kazanmış bulunmaktadır. Bu tür oyunlar çevrimiçi oynandığı için, oyun karakterine ya da oyunun işleyişine yönelik yapılan harcamalar, çevrimdeki diğer kullanıcılar tarafından da görülebilmekte, dolayısıyla da gösterişçi tüketim konusuna olabilmektedir. Sanal mecralardaki gösterişçi tüketimin en belirgin özelliği, soyut bir biçimde ortaya çıkmasından ileri gelmektedir çünkü bu mecralardan satın alınan ürünlere dokunabilmek (intangible) ve fiili olarak taşıyabilmek (iktisadi anlamdaki gerçek bir "sahiplik faydası" sağlamak) mümkün olamamaktadır.

Elektronik aylaklık bağlamında, sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma endişesini ifade etmek üzere kullanılan FoMO (fear of missing out) (Aydın, 2018: 415) ile akıllı telefon bağımlılığı anlamına gelen nomofobi (No Mobile Phone Phobia: Nomophobia) kavramlarına kısaca da olsa değinmek (mention)

gerekmektedir çünkü bu iki davranış biçimi, elektronik aylaklık ile ilişki kurulabilecek yönlerde sahip bulunmaktadır. Yakın özelliklere sahip bu iki endişe, bireyi, aylak kesime özgü tüketim davranışına sürükleyebilecek nitelikler taşımaktadır. Elektronik aylaklık, bilgisayar oyunları ile özdeş gibi algılanmasına karşılık, fomo/nomofobik bireylerin de sosyal medya hesaplarına takipçi satın alarak kendilerini sosyal mecrada geri kalma endişesinden kurtarmaya çalıştıkları göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu türden endişelerin de bireyi gösterişçi sanal tüketim yapmaya yönlendirdiğini ifade etmek mümkün olabilmektedir.

Türkçe ve İngilizce literatürde henüz bir tanımı, izahı ya da temel nitelikleri açıklanmamış olan e-aylaklık olgusunun başlıca özellikleri olarak şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

1. Bireyin boş zamanını sanal mecralarda geçirmesi,
2. Bu süreçte gösteriş tüketimine konu olan harcamalar yapması,
3. Yapılan gösterişçi tüketimin tümüyle soyut (sanal) nitelikte gerçekleşmesi (elektronik ortamlarda oynadığı oyunlarda sanal ürünler satın alması, sosyal medya hesaplarında takipçi satın alması).

Bu üç özellik alt alta konulduğunda e-aylaklık davranışı, doğal bir biçimde bilimsel literatürdeki aylaklık teorisinin temellerine oturmakta, iktisadi olarak rasyonel olmayan bir tüketici davranışı olan gösterişçi tüketim sınıflandırmasına giren özellikleri bütünüyle yansıtmaktadır. Elektronik ortamda gerçekleştirilen aylaklık davranışı bu makalede incelemeye konu edildiği için, yüksek meblağlı harcamalarla dikkat çeken oyunlara da değinmek gerekmektedir. Bu alanda ön plana çıkan oyunlar aşağıda sıralanmıştır:

- League of Legends,
- Call of Duty,
- Honour of Kings,
- Fantasy Westward Journey Online II,
- NBA 2K19,
- Pokemon GO,
- Fornite,
- World of Tanks,
- Dota 2,
- Roblox,

- Pubg ve benzer içerikli oyunlar.

Bu tür elektronik oyunlar bilgisayar, konsol veya mobil telefonlar aracılığı ile oynanabilmektedir. 2016 yılı için dünya genelinde elektronik oyunların ulaşacağı bütçe tahmini 86,1 milyar dolar iken tahminin ötesinde 106,5 milyar dolara ulaşmıştır (Wijman, 2018). Bu yıl (2019) itibariyle 2,5 milyar kullanıcı ile söz konusu bütçe 152,1 milyar dolara ulaşmıştır (Wijman, 2019). Çin ve Amerika Birleşik Devletleri, kullanıcı harcama listesinde öne çıkan ilk iki ülke olarak dikkat çekmektedir.

Gösterişçi tüketimin elektronik boyutunu ifade eden oyunlarda yapılan harcamalar, oldukça büyük bir hacme ulaşmış bulunmaktadır. “Pulg” oyunu özelinde örnek vermek gerekirse, kullanıcıların, sanal kıyafet ve silahlar veya oyun puanını yükseltmek için 1.000 TL gibi rakamları tek seferde harçayabilmeleri, e-aylaklık aracılığıyla yapılan gösterişçi tüketimin boyutunu gözler önüne sermektedir. Para harcanan bu sanal karakterin her ölümüyle ya da maçı kazanmasıyla yeni bir oyuna başlanmakta ve sonu olmayan bu çevrim devam etmektedir. Karakterin ölümü, saniyelerle ifade edilecek bir sürede ekrana yansımakta ve sanal bir tabut ortaya çıkmaktadır. Bazı kullanıcılar, bu sayılı saniyeler için bile, ekrana gelen tabutun gösterişli olması adına para harçayabilmektedirler.

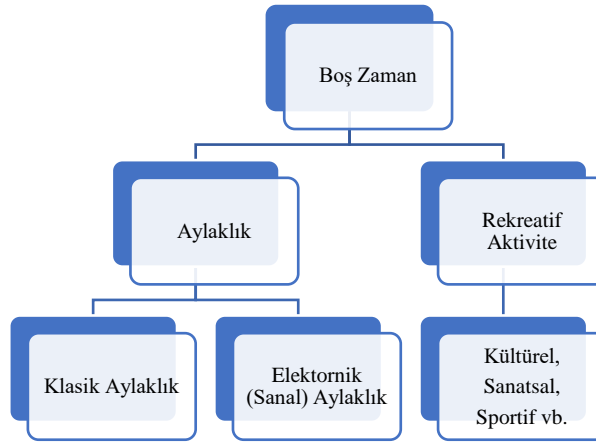
İş amaçlı tahsis edilen bilgisayarın ve internet bağlantılarının kişisel amaçlar doğrultusunda kullanılması anlamına gelen sanal kaytarma, iş hayatı bakımından olumsuz etkilere sahip bulunmaktadır (Örücü ve Yıldız, 2014). İşyerinde kişisel hususlara odaklanarak, çalışma zamanları içinde sosyal medyaya kayma, dolayısıyla da verimsiz çalışma biçimi olarak belirginlik kazanmaktadır. İnternet yaygınlaşması, sanal kaytarma eğilimini artıran başlıca unsur olarak ön plana çıkmaktadır. İngilizce literatürde “cyberslackin” ya da “cyberloafing” (Lavoie ve Pychyl, 2001; Lim, 2002; Blanchard ve Henle, 2008), Türkçede ise “sanal kaytarma” veya “siber aylaklık” başlıklar altında ele alınmaktadır (Özkalp vd., 2012; Candan ve İnce 2016). Söz konusu kavramlar altında ele alınan hususlar, bu makaledeki ana eksen tartışmadan farklı boyutları kapsamakta, Veblen’in teorik izahları ile belirgin farklar ortaya koymakta, gösterişçi tüketim davranışı ile “siber aylaklık” birbirlerinden ayrılmaktadır.

Analiz: E-Aylaklığın Ortaya Çıkma Biçimleri

E-aylaklık çeşitli biçimlerde ve farklı yönleriyle/veçhelerle ortaya çıkarak kendini kamufle edebilmektedir. Söz konusu biçim ve yönler aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

E-aylaklığın “Rekreatif Aktivite” Görünümü Altında Ortaya Çıkması

Boş zaman değerlendirilme biçimleri, temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Boş zamanında birey, rekreatif aktiviteler yapabilmekte ya da aylaklık davranışı sergileyebilmektedir. Aylaklık davranışı, geleneksel aylaklık ve elektronik (sanal) aylaklık olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Kavramlar arasındaki temel ayrımı gösteren Şekil 1’den de anlaşılacağı üzere aylak birey davranışını, rekreatif aktivitelerle özdeşleştirebilmek mümkün olmamaktadır. Boş zaman içerisinde bireye fayda sağlayan rekreatif aktiviteler, aylaklıkla bağdaşmayacak farklılıklar ortaya koymaktadır. Hatta bu kavramların birini, boş zamanın olumlu kullanışı diğeri ise olumsuz kullanışı şeklinde nitelendirmek mümkün olabilmektedir.

Şekil 1. Boş Zamanı Kullanma Biçimleri

Bireyin, sahip olduğu boş zamanını aylaklık ile özdeşleştirilecek biçimde geçirmesi, “boş zaman” olgusunun olumlu etkilerinin gözden kaçırılmasına neden olabilmektedir. Zira nitelikli bir biçimde değerlendirilen boş zaman, hem bireyin hem de toplum genelinin kültürel ve entelektüel birikimi bakımından değerli bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu değerli zaman diliminde gerçekleştirilen aktiviteler “rekreatif” olarak ifade edilmektedir. Oysa Veblen’in vurguladığı, zenginlik göstergisi için tüketim yapan ve bu tüketiminin merkezine faydayı değil gösterişi koyan bireyler, kendine özgü ayrı bir grup olan “aylak kesim”i teşkil etmektedirler. Bu nedenle gösterişçi boş zaman aktiviteleri, bazı yazarlar tarafından (Bkz. Keinan vd., 2019), zenginliğin kanıtı ve ücretle çalışan bireyler tarafından yapılamayan faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

Rekreatif aktiviteler, bireyin boş zamanında fiziksel ve ruhsal doyuma ulaşmak için kendi seçimi ile katılım gösterdiği uğraşları ifade etmektedir (Tez vd., 2014). Günümüzde rekreatif aktivitelere olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Rekreatif aktiviteler, bireyin boş zamanı ile ilişkili olduğu için,

multidisipliner bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Rekreatif aktivite talebi giderek artmakta, bu aktiviteler nedeniyle ortaya çıkan hastalıklar, iş hastalıklarını geride bırakmış bulunmaktadır (Monahan vd., 2009). Bu ve benzeri gelişmelerin sonucunda, yerel yönetimler başta olmak üzere rekreatif aktiviteleri artırmaya dönük yönetsel sorumluluklar giderek artırılmaya başlamıştır (Bayram, 2017). Rekreatif aktivitelere olan ilginin artması nedeniyle, bütün yaşamsal alanlarda sanatın ve rekreativitenin özendirilmesi tavsiye edilmekte ve bunu hayata geçirebilecek çeşitli faaliyetler önerilmektedir (Kugler, 1972).

Bireyin boş zamanında gerçekleştirdiği aktiviteler olarak özetlenen rekreatif aktiviteler, yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılabilir üzere, birçok farklı disiplinle ilişki içinde bulunmaktadır. Bu disiplinler, yerel yönetimlerden kâr amaçlı işletmelere, sağlık sektöründen spor ve sanata kadar farklılık gösterebilmektedir. Buna karşılık; elektronik ortamda gerçekleşme durumu söz konusu olduğunda rekreatif aktivite ile e-aylaklık davranışını birbirinden ayırmak güçleşmektedir.

Fromm'a (2018: 46) göre çağdaş iktisadi anlayış çerçevesinde günümüz insanı, serbest zamanlarında nelerden hoşlanması gerektiği söylendiyse onlardan hoşlanmasına rağmen, kendi zevklerine göre yaşadığı yanılması taşımakta, mükemmel tüketici olmak üzere yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Fromm'un bu görüşlerinin üzerine, günümüz insanın internet ve sosyal medyadan etkilenme düzeyi eklendiğinde, serbest zaman aktivitesi olarak başvurduğu e-aylaklık davranışlarında, ne denli bir dışsal/çevresel etkilenim içerisinde bulunduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda gösterişçi tüketim, birçok boş zaman aktivitesiyle ilişkilendirilebildiği gibi, elektronik oyunların gelişmesine bağlı olarak yeni ve farklı davranış biçimleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Serbest zamanı geçirme gibi masum bir görünüm arz eden bu oyunlarda sanal kazanımlar edinmeye dönük harcamalar, hangi isim ya da görünüm altında yapılsa yapılsın, e-aylaklık davranışı olmanın ötesine geçmemektedir.

E-aylaklığın Negatif Entropi (Negentropi) Görünümü Altında Ortaya Çıkması

Cordonnier'e (2107, 25-26) göre birey, kendisine belirli bir fayda sağlayan tüketim sağlayan tüketim tarafından cezbedilmekte, ama aynı zamanda boş zaman (basitçe çalışılmayan zaman olarak tanımlanabilir) için de şiddetli bir tutkuya sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla birey, tüketimin kendisine sağladığı fayda ile serbest zamanın faydası arasında bir tercihte bulunmaktadır. Cordonnier, bireyin boş zaman kullanımına bakışını, iktisadi pencereden ifade etmekte ve fayda-maliyet analizi (nimet-külfet hesabı) kapsamında değerlendirmektedir. Fedat edilen serbest zaman

karşılığında çalışma eyleminin ortaya çıkmakta olduğunu vurgulayan Cordonnier (2017: 10), özellikle 1970’li yıllardan sonra yapılan teorik tartışmalarda, aylak birey davranışının, zenginlerden ziyade, yoksul kesimlere özgü olduğu anlayışının ağırlık kazanmaya başladığı görüşünü öne sürmektedir. Bu anlayış ise, Veblen’in daha ziyade, zengin kesim içinde yer alan ve üretici faaliyetlerde bulunmayan kişileri ifade eden “aylak kesim” kavramını farklılaştırmış gibi görünmektedir. Aslında Veblen, William Godwin’e (1756-1836) dayandırılabilir bir görüşe sahip bulunmaktadır. Zira Godwin’e göre, sahip olduğu varlıkların fazlalığının, baştan çıkardığı zenginler bulunmaktadır. Bunlar zihinsel uğraşlar yerine kendilerini bayağı zevklere vermektedirler (Arvon, 2007: 35-36). Aylaklık kavramının, zengin kesimden, zengin olmayan kesime doğru anlam dönüşümüne uğraması ya da uğratılması kayda değer gibi görünmekle birlikte, bu makalede yürütülen tartışmalar bakımından belirgin bir değer taşımaktadır. Zira bu makalede tartışılan türden bir e-aylaklık yapabilmek için, bir diğer deyişle, gösteriş tüketimi tarzındaki bir e-aylaklık davranışı içinde bulunabilmek için en azından belirli bir düzeyin üzerinde gelire sahip olmak gerekmektedir. Gelire sahip olmanın yanı sıra, söz konusu türden harcamalar yapmaya dönük olarak zaman/mesai harcamak da gerekmektedir. İki husus yan yana geldiğinde, zengin kesimde yer almadığı hâlde, bu zümreye aitmiş gibi davranan ve harcamalar yapan birey davranışını da e-aylaklık olarak nitelendirebilmek mümkün olabilmektedir. Teorik olarak bu mümkün gibi görünmekle birlikte, harcama gücüyle desteklenmeyen böylesi bir harcamanın, parasal gücü yetersiz birey tarafından uzun vadede sürdürülebilir olamayacağı gerçeğinden hareketle, e-aylaklığın, tıpkı kavramın asıl kaynağı olan zengin bireylere özgü olma niteliğini bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır.

Cordonnier (2107, 22), insan yaşamını, entropiye karşı yürütülen ebedi bir mücadele olarak ifade etmektedir. Bugün kullanılabilir durumdaki bir cihazın, gelecekte bozulmaya mahkûm olması gibi, insanın da çalışma-dinlenme döngüsünde hayatın kendisini tükettiği anlarda, yenileyici bir yaşam gücü oluşturması gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Cordonnier, “rekreasyon” kavramını hiç kullanmıyor olmasına karşılık, “yenileyici bir yaşam gücü” ifadeleriyle, doğrudan doğruya rekreatif aktivitelerin temel niteliklerine gönderme yapmaktadır.

Termodinamikten alınan entropi, sistem olarak nitelenen bütündeki bir eğilimi ifade etmektedir. Bu kavrama göre her sistemde, enerjinin tükenmesi, faaliyetlerin bozulması, dengenin kaybolması, karışıklık ve aksamaların belirmesi ve sonunda sistemin faaliyetlerinin durması yönünde bir eğilim bulunmaktadır. İşte “entropi”, bu eğilimi ifade etmektedir. Canlı bir organizma olan insan da; sinir,

dolaşım, sindirim gibi alt sistemlerden oluşan bir sistem olduğuna göre, diğer tüm sistemler gibi entropiye maruz kalmaktadır (Koçel, 2015: 316). Biyolojik ve sosyal sistemlerde entropinin ancak belirli ölçülerde giderilebilmesi mümkün olabilmektedir. Çünkü entropi geriye çevrilemez (tersinemez) bir süreçtir ve enerji gibi korunan bir özellik değildir. Bu tartışmalardan ulaşılabilecek sonuç ise, rekreatif aktiviteleri, insan biyolojisinin maruz kaldığı entropiyi ortadan kaldıran bir uğraşı olarak görmek mümkün değildir çünkü entropi, termodinamikteki enerjinin korunumu yasasından farklı olarak, tersinemez bir süreci ifade etmektedir (Tutar, 2013: 21).

Sonuç olarak rekreatif aktiviteleri ya da rekreatif aktivite görünümü altında ifade edilebilecek olan elektronik aylaklık davranışlarını, sosyal bilimler alanındaki birçok kaynakta entropiyi tersine çevirdiği (yanlış bir şekilde) ileri sürülen “negatif entropi” (Bkz. Genç ve Demirdöğen, 2000: 77; Saruhan ve Yıldız, 2013: 181) olarak kabul edebilmek mümkün görünmemektedir.

E-aylaklığın Vazgeçilmez Bir “Hak” Görünümü Altında Ortaya Çıkması

Aylaklığa, dolayısıyla da günümüzdeki karşılığı olan e-aylaklığa bir “hak” gözüyle bakılmasının, kökleri oldukça derinlere inmektedir. Braudel (2017: 19), insanların boş zamana kavuşmalarını, tarım toplumlarının ortaya çıktığı döneme dayandırmaktadır. Braudel’e göre insanların tarım yapmaya başlaması, özellikle de tahıl üretmeye başlamaları, besin maddelerini daha pratik bir biçimde elde etmelerini sağlamıştır. Bu da insanlara boş zaman bırakmıştır. Boş zamanlarında ise insanlar angaryalarda ve o görkemli anıtların inşaatında çalıştırılmıştır. Dolayısıyla kullanılmayan bu işgücüne toplum el koymuştur.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde belirginleşmeye başlayan bu eğilim örneğin Hindistan’da kastlaşmaya bağlı olarak alt tabakaları ortaya çıkarmıştır. Antik Çin’de ise çalışmama lüksü bulunan ve “üst tabaka” olarak görülen insanlar, tırnaklarını uzatılarak, çalışmanın alt tabakalara özgü aşağılayıcı bir yaşam olarak görüldüğünü sembolize etmişlerdir. Antik Yunan’daki demokrasi anlayışının köleleri dışlayıcı bir biçimde gelişim göstermesi ise söz benzer anlayışın, dünyanın farklı bir coğrafyasındaki tezahürünü ortaya koyan örnekler olarak ortaya çıkmıştır (Keskin, 2016a: 3). Rakamsal olarak ifade edildiğinde, Antik Yunan’da her yetişkin Atinalı erkek yurttaşın payına 18 köle düştüğü gerçeği ön plana çıkmaktadır (Rauter, 2011: 28).

Reform ve Rönesans’ı takip eden yüzyıllarda (16. yüzyıldan itibaren) bireyin özgür ve üretken gelişimini garanti altına alan sistemler oluşturulmaya başlamıştır. Bu süreçte çalışma saatleri öyle bir seviyeye indirilmiştir ki özellikle Batılı insan, atalarının hayalini bile kuramayacağı kadar serbest

zamana kavuşmuştur (Fromm, 2018, 39). Yirminci yüzyılda ise çalışma saatleri haftada yetmiş saatten kırk saate düşürülmüştür ve artan otomasyon sayesinde iyice kısalan iş günü, insana düşünemeyeceği kadar serbest zaman tanımaya başlamıştır. Bu sayede insan, serbest zamanının birçok saatini sinema, radyo, televizyon, spor ve hobilerle doldurmaya başlamıştır (Fromm, 2018: 41). Blake (2019: 10-11), 1789 yılında kaleme aldığı *Masumiyet Şarkıları* adlı eserinde hem çalışma ahlakını yüceltmiş hem de bireyi baskı altına alan dini/yasal kurumlara ve insanı yabancılaşmaya sürükleyen çalışma biçimlerine (çocuk işçilik gibi) karşı çıkan görüşlerini dile getirmiştir.

Rousseau'nun çalışanlara tanınması gereken boş zaman hakkına ilişkin düşünceleri doğrultusunda fikirler ileri süren Lafargue (2009: 5-9), *Tembellik Hakkı* adlı eseriyle kendisinden sonra gelen düşünür ve yazarlar üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. Lafargue, çalışma yaşamına adeta hükmeden aşırı gayretkeşliği ve kapitalist sistemi eleştirmiştir. İnsanlık onuruna sığmayacak derecede aşırı çalışma anlayışına karşı çıkılması gerektiği görüşünü savunan Lafargue, çalışanların başına asıl bela olan şeyin aşırı çalışma olduğunu vurgulamıştır. *Sermaye Dini* adlı kitabında ise Lafargue (2018: 95); aylıklıkla mükafatlanan, servet yorgunluğunu atmaktan başka hiçbir şeye kafa yormamış sermaye sahiplerini eleştirmektedir. Lafargue (2018: 47), kinayeli bir anlatımla sermaye sahiplerinin, çalışanlarına yeterince dinlenme zamanı tanımadıklarını ifade etmektedir. Mevcut çalışma şartları altında ancak ve ancak "mezarda ebediyen istirahate çekilmenin" mümkün olabileceğini belirtmektedir. Lafargue (2018: 40), çalışanlara yapılan maddi ödemeleri, "tükenen güçlerine yeniden kavuşabilmeleri için" bir zorunluluk olarak ifade etmektedir. Lengelle (1993: 53), bu anlayışı, kölelerin beslenmesine ciddiyle eğildikleri insan yetiştiriciliğine dayandırmaktadır. Zira çalışanların sağlık ve veriminin, iyi beslenmelerine bağlı olduğu, Alabama'daki siyah köleler üzerindeki gözlemlerin sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Lafargue ile benzer görüşler ileri süren Russell (2004: 20), *Aylıklığa Övgü* adlı kitabında, insanların gerektiğinden çok çalışmakta olduğunu savunmaktadır. Russell çalışma erdemine ilişkin ahlak anlayışının işverenlerce kabul ettirildiğini vurgulamaktadır. Bu türden dogmatik anlayışların aşılabilmesi için, çalışma sürelerinin belirli bir düzen doğrultusunda azaltılması gerektiğini ifade etmektedir.

Yukarıdaki anlatımlar, kölelik müessesesinin işleyiş kazanması ve insanlar tarafından doğal bir biçimde algılanması sürecini kısaca özetlemektedir. Söz konusu tarihi süreçte, yalnızca soyluların

sahip olabileceği bir hak olan serbest zaman aktiviteleri, zaman içinde diğer insanları da kapsayacak biçimde gelişme kaydetmiştir. Yirminci yüzyıl sanat anlayışı üzerinde derin etkileri bulunan Duchamp, tembelliği, mübadele edilmek zorunda olunmayan bir “hak” olarak görmüş ve tembellik hakkının, kapitalist toplumun sacayaklarına meydan okuduğu görüşünü ileri sürmüştür. Duchamp, yaşamı boyunca işin reddi ve tembel eylem taahhüdüne sadık kalmıştır. Bu iki taahhüt, onun varoluşunun ortak etik-politik zincirini oluşturmaktadır (Lazzataro, 2019: 12-18). Aylak birey davranışına zaman kullanımına biraz farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Deleuze’ e göre, zamansallığa ve zamandan akan hareketlere erişmek ancak “kâhinin”, Duchamp’a göre ise “tembelin” ayrıcalığını ifade etmektedir. Kapitalist, zaman paradır derken, Duchamp, “benim sermayem para değil zamandır” demektedir (Lazzataro, 2019: 31), zamanı deneyimlemenin bir yolu olarak tembelliği, dolayısıyla da aylak birey davranışına (varsıl-yoksul ayrımı gözetmeksizin) olumlu gözle bakmaktadır. Badiou’ya (2015: 35) göre, kendine özgü bir zamanın inşası, yönetici bir ilke olma niteliği taşımaktadır. Burada, en sıradan deneyim yardımı koşmaktadır zira kendi zamanının efendisi olmak, en başından beri mutluluğun birincil koşulunu teşkil etmektedir. Efendilerin, hükmettikleri kitlelere daima yasak ettiği şey de bu olmuştur. Ücretli çalışma, mutsuzluk getiren bir koşul olarak temsil edilmiştir. Her gerçek mutluluk, zamanın özgürleşmesini gerektirmektedir.

Yukarıdaki açıklama, anlatım ve aktarımlardan da görülebileceği üzere, serbest/boş zaman kullanımı ve aylaklık kavramlarına bakış açısı farklılıklar göstermekte ve üzerinde görüş birliği sağlanabilecek belirgin bir anlayışın inşa edilmesini güçleştirmekte fakat aylaklığın bir hak olarak görülmesi üzerinde adı konulmamış bir mutabakatın varlığına dair güçlü bir kanaat uyandırmaktadır. Yukarıdaki anlatımlarda, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren, bir kısım bireylerin aylaklık yapabilmesi için diğer bir kısım bireylerin haddinden fazla çalıştırıldığı örnekleri verilmiştir. Han (2018: 33) tarafından yapılan şu tespit, modern çağda aylaklığı hak görme anlayışının, eskiyle kıyasla çok da değişmediğini belirtmektedir. Han’a göre, iş ve performans toplumu kesinlikle bir özgürlük toplumu olma özelliği taşımamaktadır. Böylesi bir toplum yapısı, yeni zorunluluklar üretmektedir. Efendi ve hizmetkar ayrımı, her bir insan tekinin, hem özgür hem de aylak olabilme ihtimalini azaltmaktadır.

E-aylaklığın Kişilik Yapıları ile Bağlantılı Bir Görünüm Altında Ortaya Çıkması

Kişilik yapıları, iki belirgin kategori şeklinde izah edilmektedir. Yapılan kapsamlı araştırmalarda A tipi ve B tipi olarak başlıca iki grup tanımlanmıştır (Norfolk, 1989: 25). Kaba bir ayrımla bireyleri A ve B tipi şeklindeki zıt kişilik gruplarına ayırmak tam anlamıyla mümkün görünmemektedir. Buna karşılık,

bu alanda geliştirilmiş olan bilimsel testlerle, kişinin hangi tip kişilik yapısına ne ölçüde yakın olduğunu belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Bazı davranış biçimleri A tipi özelliklerini gerektirmekte, diğer bazı davranış biçimleri ise B tipi bireylere daha uygun olabilmektedir (Eren, 2000: 290).

Platon'un "dyskolos" ile "eukolos" deyimleriyle altını çizdiği ve rahat kişilik yapısına sahip insanlar ile titiz bir yaradılışa sahip insanların arasında bulunan ayırım da tam olarak bu türden farklılıklara dayanmaktadır. Söz konusu farklılıkları, insanlardaki, hoş olan ve olmayan izlenimlere karşı olan duyarlılığın çeşitli derecelerinin bulunmasına dayandırabilmek mümkündür ki, bir insanı umutsuzluğa sürükleyen şey, bir diğerini güldürebilmektedir (Schopenhauer, 2011: 22). Aşağıdaki tabloda A ve B kişilik yapılarının davranış biçimleri karşılaştırılmaktadır.

Tablo 1 Kişilik Tipleri ve Davranış Biçimleri Kaynak: Tarhan, N. (2002), Adrenalin Stresi Mutluluğa Dönüştürmek, İstanbul: Timaş Yayınları, 26.

Kişilik Yapılarına İlişkin Davranış Biçimleri	
A Tipi Kişilik Yapısı	B Tipi Kişilik Yapısı
Katı ve kuralcıdır	Daha esnektir
Her şeyi hızlı yapar (yemek, yürümek vb.)	Her şeyi yavaş yapar
Heyecanlı, vurgulu konuşur ve jestler yapar	Yavaş ve tartarak konuşur
İnatçıdır	Yumuşak başlıdır
Yarışmacı ve rekabetçidir	Hırs ve yarışmacılıktan uzaktır
İlgi alanları işlerine ve kendilerine dönüktür	Daha geniş alanlarla ilgilenebilir
İçki ve sigaraya (bağımlılığa) yatkındır	İçki ve sigarayı tercih etmez
Rekabet ve ihtiras duyguları ile görüş alanı daralır ve yanlış kararlar verebilir	Soğukkanlı, kararları daha doğrudur
Dikkat çekmeyi sever	Perde arkasında kalmayı sever
Grup ilişkilerinde geçinilmesi zordur, problem çıkaran insandır	İnsanlar arası ilişkilerde özverili davranış ve uyum gösterir
Mükemmeliyetçidir, ayrıntılarla ilgilenir	Dört dörtlük meraklısı değildir, aza razı olabilir
Başkalarının sorunlarıyla ilgilenmez	Yardımseverdir

Tablo 1 incelendiğinde; inatçı, rekabetçi, yarışmacı ve bağımlılığa yatkınlığı bakımından, elektronik aylıklık davranışı sergilemeye eğilimli kişilik yapısının, A tipi kişilik yapısı ile ilişki kurulabilecek

nitelikleri barındırmakta olduğu görülebilmektedir. Buna karşılık, kendine kurallar koyma konusunda daha esnek davranan, geniş ilgi alanları geliştirebilen ve mükemmeliyetçi kişilik özellikleri olarak ifade edilen (Bkz. Erol, 2019) davranışlardan uzak olması bakımından B tipi kişilik yapısına sahip bir bireyin de aylaklık davranışı sergileyebileceği kanaatini desteklemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Aksiyomatik tümdengelim anlayışıyla kaleme alınan bu çalışmanın yöntem bölümünde ortaya konulan varsayım ve önermeler, “aynı konu üzerinde düşünen tüm özneler için geçerliliği olan ve a priori bilgi” niteliği taşımakta (Scheler, 2015: 79) ve ortaya konulan çözümlmeyi en temel açıklamalara kadar özsel ve yetkin bir biçimde götürebilmeyi sağlamaktadır (Leibniz, 2014: 88). Zira bilimsel bir incelemeye girişildiğinde araştırmacının, edindiği bilgilerde yetkinleşinceye kadar, öncüllerine başvurması gerekmektedir (İbn Rüşd, 2016: 60). Düşünsel düzlemde derinleşmeyi zorunlu kılan böylesi bir inceleme sayesinde, bilinen öncül hakikatlerden gelindiği için, bu hakikatleri kanıtlayacak daha açık bir şey olmadığından, kabul edilirliliği sağlanabilmektedir (Pascal, 2017: 18). Ortaya konulan varsayım ve önermeler doğrultusunda sıralanan araştırma soruları ise Scheler’in (2015: 79) ifade ettiği üzere, çalışma alanına indirgenmiş birer tümce olarak inceleme ve değerlendirmeler aracılığıyla öne sürülen aksiyomları destekleyebilmektedir.

Tümdengelim yaklaşımı, yadsınamayacak sağlam öncüllere dayanmayı gerektirmektedir. Söz konusu gereklilik, makalenin teorik arka planının felsefi anlatımlarında başvurulan Seneca’nın görüşlerine burada tekrar yer vermeyi anlaşılır kılmaktadır. Seneca’ya (2018b) göre, “büyük önderler bir kişiyi itaatsiz gördükleri zaman, iyi bir görev vererek onu yola getirmek için hep görevde tutmuşlardır. İşi gücü olanların, çalıştıkları yere faydası olmayan şeyler yapmaya vakitleri kalmamaktadır. Aylaklığın kusurları ancak ve ancak işle, çalışmayla dağıtılabilmektedir”. Bu sözlerinden de anlaşılabilceği üzere Seneca, aylaklık konusunu yalnızca işsiz/çalışmayan insanlara özgü olarak ifade etmemiş, tam aksine, işinin başında bulunan fakat yeterince gayretli olmayan, dolayısıyla da itaatsiz kişileri “aylak” olarak nitelendirmiştir. Günümüzdeki çağdaş işletme ve kurumlarda, yapılan tüm denetim, uyarı ve önlemlere rağmen, fırsatını bulabilen birçok çalışanın, kişisel mobil cihazları, hatta çalıştığı işyerine ait bilişim cihazlarında e-aylaklık yapmakta oldukları, bilinen fakat önüne geçmekte zorlanılan bir gerçekliktir.

Bu makalede sıralanan araştırma sorularına, yapılan değerlendirmelerden çıkarım yapılan sonuçlardan hareketle oluşturulan cevaplar şu şekildedir:

Araştırma Sorusu 1: Aylaklık kavramı ile e-aylaklık arasında ne tür bir ilişki kurabilmek mümkündür?

Geleneksel anlamda bilinen aylaklık davranışı ile elektronik aylaklık, temel nitelikler bakımından benzerlikler taşımaya karşılık bazı yönlerden farklılık gösterebilmektedir. Elektronik ortamlarda son yıllarda popülerlik kazanmış olan bazı oyunlarda, kullanıcılar tarafından oluşturulan sanal karaktere kıyafet, silah ve dans gibi nitelikler kazandırabilmek yüklü meblağlarda para harcamak gerekmektedir. Ödenen para miktarı arttıkça daha fazla çeşit ve kaliteyi ifade eden statü göstergelerine sahip olunabilmektedir. Söz konusu türden sanal karakterlerin görüntüleri ise sosyal medyada bulaşıcı/viral bir şekilde yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla geleneksel anlamdaki yüz yüze ve karşılıklı etkileşime dayalı gösterişçi tüketim, elektronik aylaklıkta yerini sanal ortamdaki etkileşime bırakmaya başlamıştır. Aylak bir birey, gösterişçi tüketimini yaşamsal alanlarda gerçekleştirirken, ilgili etki ve ilgi alanındaki çevresi ile birebir temas ve iletişim kurabilmektedir. Elektronik aylaklık davranışında ise belki de hiç tanımadığı, görmediği ve göremeyeceği bir kitle ile iletişim ve o kitleye karşı bir gösteriş davranışı gündeme gelmektedir. Bu davranışı, beğenilme ve sosyal mecralardaki gelişmeleri kaçırma endişesi ile de ilişkilendirebilmek olası görünmektedir.

Geçmiş yıllarda ulaşılamaz olarak görülen birçok materyal, günümüz şartlarında kolaylıkla elde edilebilmektedir. Geçmiş yıllarda aylak bireylere özgü olarak kabul edilen bazı davranışlar, ulaşılmak istenilen materyalin elde edilebilme olanaklarına ve zamanın ruhuna bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu da bazı insanları tatminsizliğe sürükleyebilmektedir. Bu makalenin “E-Aylaklığın “Rekreatif Aktivite” Görünümü Altında Ortaya Çıkmasına İlişkin Değerlendirmeler” başlığı altındaki anlatımlarında aylaklığı maskeleyen bir biçimi olarak rekreatif aktiviteler tartışmaya konu edilmiştir. Hem bu tartışmalardan hem de genel bir kanaat anlamında aylaklığı rekreatif bir aktivite gibi görmenin, aylaklığın kişisel ve toplumsal olumsuzluklarını küçümsemeye yol açabileceğinin hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir.

“Yetmez diye bir şey yoktur. İnsanoğlu yetinmesini bilmez” şeklindeki anonim söylem, bireyleri, sahip olduklarıyla yetinmeye ve kanaatkâr olmaya davet etmektedir. Benzer bir düşünceyi Epiküros (2019: 88) “Kime yeter kadarı az gelirse, ona hiçbir şey yetmez” şeklinde ifade etmiş, “Şükürler olsun ki zorunlu şeyler kolay elde edilebilir, zorunlu olmayanlar da güç elde edilebilir yaratılmıştır” (Epiküros, 2019: 91). “Tabiatın gerektirdiği zenginlik sınırlıdır ve kolayca elde edilebilir; buna karşılık, delice isteklerimiz yüzünden peşinde koştuklarımız uçsuz bucaksızdır” (Epiküros, 2019: 115) sözleriyle de bu görüşlerini pekiştirmiştir. Epiküros’un görüşlerinden etkilendiğini sıkça dile getiren

Romalı düşünür Seneca (2016: 107), benzer bir görüşü şu şekilde ifade etmektedir: “Bedenin ihtiyaçları çok azdır. Bu sınırları aşan her arzu, kötü alışkanlıkların bir sonucudur. Mideye yüz canlı sığırı indirmek, dünyanın ucundaki meçhul ülkelerden kabuklu hayvanlar getirmek tamamen gereksizdir”. Bilindiği üzere Roma döneminde zenginlere özgü gösteriş tüketimi, yemek yeme eylemi üzerinden, Ortaçağ Ortadoğu’sunda ise az düşünme, çok tüketme ve debdebeli eğlenceler üzerinden yapılmaktaydı (Bebel, 2019: 101). Tarihin farklı dönemlerinde, içinde bulunulan şartlara bağlı olarak farklılık göstermekte olan gösteriş tüketiminin, çağdaş dünyada elektronik ortama kaymakta olduğu anlaşılabilmektedir. Sonuç olarak, hangi görünüm altında ortaya çıktıklarından da bağımsız olarak aylak birey davranışının kaynaklık ettiği gösteriş tüketimi, aşırı/ıfrat yönü çok belirgin olan bir birey davranışını ifade etmektedir.

Araştırma Sorusu 2: E-aylaklığın, tıpkı iktisadi ya da örgütsel davranış biçimleri gibi çalışma yaşamı ve işletmecilik bağlamında değerlendirmeye tabi tutulması mümkün müdür?

Weber’e (2018: 91) göre, belirli bir amaca yönelmiş bulunan ve bu amaca uygun olarak muntazaman sergilenen belirli davranış biçimine işletme denilmektedir. Bir topluluk, amaca uygun şekilde örgütlenmiş davranışlar sergileyen bir idari organa sahip ise ona işletme adı verilmektedir. Toplumsal üretimin temel kaynaklarından olan işletmelerin, aylak birey davranışlarıyla ilişkilendirilmesi ilk bakışta zor gibi görünmektedir. Buna karşılık, işletmeler, vekâlet kuramında “ahlaki risk” olarak ifade edilen olumsuzlukla sürekli olarak yüz yüze kalmaktadırlar. Vekâlet kuramına göre asil; işveren/ işletme kanadını, vekil ise çalışan/işgören kanadını temsil etmektedir. Vekil konumunda yer alan bireyler, boş zaman ve rahatlığa çalışmaktan daha çok değer vermektedirler. Bu nedenle vekiller, baştan anlaştıkları şekilde çalışmazlar, sorumluluk ve görevlerini yerine getirmezler. Ahlaki risk sorunu, vekilin örgütün çıkarları için beklenen gayreti göstermemesi, bir diğer deyişle vekilin kaytarması durumunu ifade etmektedir (Wasti, 2013: 114).

Yukarıda izah edilen ahlaki risk yönüyle değerlendirildiğinde aylaklık, yalnızca çalışma yaşamının dışında kalmayı tercih eden ve “iradi işsizlik” kategorisine giren bireyleri ifade etmenin ötesine geçmektedir. Kaldı ki iradi işsizliği tercih edenler, işsizliğin neden olduğu zorlukları da göğüslemeyi peşinen kabul etmekte, herhangi bir işyerine başvurup, kendini çalışmaya gönüllüymüş gibi gösterme çabasındaki bireylere göre çok daha tutarlı bir çizgide yer almaktadırlar. Çünkü aylaklıklarının faturası yalnızca kendilerini etkilemekte, herhangi bir işletmede (ya da kurumda) çalışmadıkları için bu olumsuzluk herhangi bir işletmeye yansımamaktadır. Yönetim biliminin

kurucusu Taylor (2005: 11), bu konuda şunları ifade etmektedir: Aylaklık ve kaytarma iki sebepten dolayı ortaya çıkmaktadır. Birincisi insanların işin kolayına kaçma veya aldırmama yönündeki eğilimleri ve doğal içgüdülerinden kaynaklanan doğal tembelliktir. İkincisi ise daha karmaşık ve sistematik düşüncenin ürünü olarak insanların, diğer insanlarla ilişkileri bağlamında ortaya çıkan sistematik kaytarmadır.

Taylor'dan hareketle tekrar Weber'e (2018: 51) dönüldüğünde kişisel çıkarıya uygun davranış biçiminin özelliği, vicdani bir kayıt olmaksızın bilinçli bir tercih doğrultusunda yapılmasına dayanmaktadır. Söz konusu rasyonelleşme, değer bilinçli bir davranış istikametindeki müspet bir seyir alabileceği gibi, değer gözetmeyen bir davranışa doğru da seyir sürebilmektedir. Bu makalede tartışmaya konu edilen ve birbirleriyle ilinti içinde bulunan aylaklık (e-aylaklık), kaytarma ve işin reddi gibi tüm olumsuz davranışlar, ikinci araştırma sorusunda da açıklanmaya çalışıldığı üzere "rekreatif aktivite" gibi masum bir görünüm altında ya da Weber'in ifade ettiği rasyonelleşme izlenimi uyandıran fakat çalışma yaşamı ve temel işletmecilik mantığına uygun olmayan olumsuz yansımalar olarak belirginleşmektedir.

"Seni sömüreni ondan daha fazla sömürme yarışını bırak" diyen Reich (2009: 87), yukarıda ifade edilen ve kamu-özel ayrımı olmaksızın tüm örgütlerde büyük bir sorun olarak ortaya çıkan kaytarma davranışını olumsuzlamaktadır. Kamuda "gizli işsizlik" nedeniyle oluşan kayıplar, özel sektörde, asil-vekil ayrımında vekillerin sözleşmeye uygun davranmayarak kaytarmaları, Reich'in deyimiyile, sömürülmekte olan çalışanların, işverenlerini sömürmesi gibi her iki tarafa da kaybettiren bir kısır döngüyü ortaya çıkarmaktadır. Aylaklık aslında herhangi işte çalışmayan bireyleri ifade ediyor gibi görünmekle birlikte, "bankamatik memuru" olarak nitelendirilenler başta olmak üzere, kaytarma davranışı sergileyen bütün çalışanları nitelendirmektedir. Üstelik söz konusu bankamatik memurları, çalışmadığı için aylak olarak anılan bireylerden daha büyük toplumsal külfet oluşturmaktadırlar. İşsiz aylak bireyin zararı yalnız kendisine (varsa ailesine) iken, herhangi bir örgütte aylakça bir çalışma ahlâkına sahip bireylerin, maaşlarını/ücretlerini toplumun genelini ilgilendiren örgütler üzerinden aldıkları için, neden oldukları toplumsal külfet çok daha ağır olmaktadır. Sosyal devlet anlayışının gelişmiş olduğu ülkelerde, iradi olarak çalışma yaşamına katılmayan ve yalnızca sosyal yardım fonlarından yararlanmayı amaç edinen (diğer ülkelere kıyasla bu oran düşük olmakla birlikte mutlak anlamda "sıfır" düzeyine indirgenemeyen) bireylerin kaynaklık ettiği toplumsal külfet, ayrı bir tartışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles, (2008). *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Arvon, Henri (2007). *Anarşizm*, Çev. Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Hatice (2018). “Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (FoMO) İlgüdüsel Alımlara Etkisinin Öz Belirleme Kuramı İle Açıklanması”. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 17. UİK Özel Sayısı, 415-426.
- Badiou, Alain (2015). *Gerçek Mutluluğun Metafiziği*, Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, İstanbul.
- Bagwell, L. S., ve Bernheim, B. D. (1996). Veblen effects in a theory of conspicuous consumption. *The American Economic Review*, 349-373.
- Batı, Uğur (2015). *Tüketici Davranışları*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Bayram, Alican (2017). Rekreatyonel yerel parkların sahip olması gereken özelliklerin uzman görüşlerine göre belirlenmesi: Eskişehir ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bebel, August (2019). *H. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, Çev. Veysel Atayman, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Blake, William (2019). *Masumiyet ve Tecrübe Şarkıları*, Çev. Selahattin Özpallabıyıklar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Blanchard, A.L. ve Henle, C.A. (2008). “Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control”, *Computers in Human Behavior*, 24(3): 1067-1084.
- Bochanczyk-Kupka, D. (2019). Luxury Goods In Economics. In Economic and Social Development (Book of Proceedings), 42nd International Scientific Conference on Economic and Social Development (p. 122).
- Braudel, Fernand (2017). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul.
- Candan, Hakan ve İnce, Mehmet (2016). “Siber Kaytarma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Emniyet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” *Niğde Üniversitesi Dergisi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), ss. 229-235.
- Cordonnier, Laurent (2017). *Garibanlara Merhamet Yok İşsizlik Üzerine İktisadi Teoriler*, Çev. Lütfü Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Epiküros, (2019). *Özdeyişler Mektuplar ve Aforizmalar*, Çev. Genim Renas, Arya Yayıncılık, İstanbul.
- Eren, Erol (2000). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Erol, Zehra (2019). *Mükemmeliyetçi Kişilik*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Fromm, Erich (2018). *İtaatsizlik Üzerine*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul.
- Genç, Nurullah ve Demirdöğen Osman (2000). *Yönetim El Kitabı*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Han, Byung-Chul (2018). *Yorgunluk Toplumu*, Çev. Samet Yalçın, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul.
- İbn Rüşd, (2016). *Din-Felsefe Tartışması*, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keinan, A., Bellezza, S., ve Paharia, N. (2019). The symbolic value of time. *Current opinion in psychology*, 26, 58-61.
- Keskin, Uğur (2016a). "Gösterişçi Tüketim ve Şans Oyunlarına Yönelik Tüketim Davranışlarının Eleştirisi", *Türkiye'de İşletmecilik Üzerine Eleştiri ve Öneriler* (Ed. Hakan Kara) içinde ss: 1-20.
- Keskin, Uğur (2016b). "Franz Kafka'nın Eserlerinde Çalışma Hayatında Yabancılaşma ve Aşırı Gayretkeşlik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 49, ss. 233-251.
- Keskin, Uğur (2018). Çalışma Yaşamına Bakış Açılarının Tarihsel Süreçteki Değişimi ve Yönetimcilik (Managerializm) Anlayışının Yükselişi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 1-18.
- Koçel, Tamer (2015). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Koyre, Alexander (2004). *Bilim Tarihi Yazıları*, 5. Baskı, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Kugler, I. (1972). A Study of the Relationship Between the Art Curriculum and Leisure Time Activities at the Eighth Grade Level. Yayımlanmamış Doktora Tezi. ABD: Minnesota Üniversitesi.
- Lafargue, Paul (2009). *Tembellik Hakkı*, Alter Yayınları, Ankara.
- Lavoie, J.A.A. ve Pychyl, T.A. (2001). "Cyberslacking and the Procrastination Superhighway: A Web-Based Survey in Online Procrastination, Attitudes, and Emotion" *Social Science Computer Review*, 19(4): 431-444.
- Lazzataro, Maurizio 2019, *Marcel Duchamp ve İşin Reddi*, Çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap Yayınları, İstanbul.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (2014). *Metafizik Söylemler*, Çev. Hasan Erdem, Arya Yayıncılık, İstanbul.
- Lengelle, Maurice (1993). *Kölelik*, Çev. Emine Su, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lim, V.K.G. (2002). "The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice" *Journal of Organizational Behavior*, 23(5): 675-694.
- Maleviç, Kazimir (2015). *İnsanın Esas Gerçekliği: Tembellik*, Çev. Ender Keskin, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Memecan, Salih (2011). *Çalış Çalış Nereye Kadar*, Mert Yayınları, İstanbul.

- Monahan, A. M., Miller, I. S., ve Nally, J. E. (2009). Leptospirosis: risks during recreational activities. *Journal of applied microbiology*, 107(3), 707-716.
- Norfolk, Donald, (1989). *İş Hayatında Stres*, Çev. Leyla Serdaroğlu, İstanbul: Form Yayınları.
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). *İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma*, Ege Academic Review, 14(1).
- Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). "Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri" *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, 26(2): 18-33.
- Pascal, Blaise (2017). *Risaleler*, Çev. Murat Erşen, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Perry, John (2019). *Erteleme Sanatı Oyalanma Savaşklama ve Kaytarma Rehberi*, Çev. Elvan Kıvılcım, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Rauter, E.A. (2011). *Düzene Uygun Kafalar Nasıl Oluşturulur*, Çev. Merlin Ecer, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul.
- Reich, Wilhelm (2009). *Dinle Küçük Adam*, Çev. Şemsa Yeğın, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Ruben, Ester Biton (2013). *İktisadın Unuttuğu İnsan*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Russell, Bertrand (2004). *Aylaklığa Övgü*, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınları, İstanbul.
- Saruhan, Şadi Can ve Yıldız Müge Leyla (2013). *Çağdaş Yönetim Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Scheler, Max (2015). *İnsanın Kosmostaki Yeri*, Çev. Harun Tepe, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Schlegel, Friedrich (2018). *Eleştirel Fragmanlar*, Çev. Kerem Duymuş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Schopenhauer, Arthur (2011). *Yaşamın Bilgece Deneyimleri*, Çev. Elif Yıldırım, Oda Yayınları, İstanbul.
- Seneca, (2016). *Teselliler*, Çev. Kenan Sarıalioğlu, Isık Yayınları, İstanbul.
- Seneca, (2018a). *İşsizliğe Övgü*, Çev. Berna Günen, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Seneca, (2018b). *Ahlak Mektupları*, Çev. Türken Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul.
- Seneca, (2018c). *Yaşamın Kısallığı Üzerine*, Çev. Cemal Bilge Özşar, Biblos Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Seneca, (2018d). *Doğa Araştırmaları*, Çev. C. Cengiz Çevik, Jaguar Kitap, İstanbul.
- Stiegler, Bernard (2012). *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin*, Çev. Elyesa Koymak, Monokl Yayınları, İstanbul.
- Tarhan, N. (2002). *Adrenalin Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, İstanbul: Timaş Yayınları,
- Taylor, Frederick W. (2005). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.

- Tez, Ö., Doğan, Ö., Yavaş, Ö., Erkaya, E., Tavazar, H. ve Güzel, P. (2014). Yerel Yönetimlerde Serbest Zaman ve Rekreasyon Hizmetleri (İzmir İli Örneği). *International Journal of Science Culture and Sport*. 1 (511-524).
- Tutar, Hasan (2013). *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Veblen, Thorstein Bunda (2016). *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Eren Kırmızıaltın ve Hüsnü Bilir, Heretik Yayınları, Ankara.
- Wasti, Nazlı (2013). “İktisadi Örgüt Kuramları”, Örgüt Kuramı, (Ed. Deniz Taşçı ve Erkan Erdemir), *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Ankara, ss. 104-118.
- Weber, Max (2018). *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çev. Medeni Beyaztaş, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Wijman, T. (2018). Mobile Revenues Account for More Than 50% of the Global Games Market as It Reaches \$137.9 Billion in 2018. Newzoo Global Games Market Report. <<https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-reaches-137-9-billion-in-2018-mobile-games-take-half/>> (Erişim Tarihi: 20.07.2019).
- Wijman, T. (2019). The Global Games Market Will Generate \$152.1 Billion in 2019 as the U.S. Overtakes China as the Biggest Market. Newzoo Global Games Market Report. <<https://newzoo.com/insights/articles/the-global-games-market-will-generate-152-1-billion-in-2019-as-the-u-s-overtakes-china-as-the-biggest-market/>> (Erişim Tarihi: 20.07.2019).